

šole, čeravno je vstopil v goriško bogoslovje dve leti zatem, ko je postal Mahnič škof na Krku. Ukmarjeva intransigentnost se je težko prebijala v okolju slovenskega edinjaškega Trsta. F. Salimbeni je prispeval krajši članek o jezikoslovcu Ascoliju in Trstu. O zgodovinarju Trsta Siviju Rutteriju je pisala G. Bravar. D. Coccopalmerio je avtor zapisa o dejavnosti tržaškega Centro ricerche religiose. Maks Šah je avtor pregleda »*Storiografia religiosa del Friuli, di Trieste e dell'Istria (Appunti)*« (203—212), nadvse koristen pregled, ki upošteva dela italijanske in slovenske historiografije. E. Serra je pisala o religioznosti v poeziji pesnika Biagia Marina, G. Baroni pa o pesniku Virgiliu Goittiju. Zbornik zaključujeta dve literarnozgodovinski razpravi. O pesnici Lini Galli piše F. Russo, avtorica članka *I motivi religiosi nella poesia di Alojz Gradnik* (245—265) pa je Slovenka Fedora Ferluga-Petronio. Ni prvič, da se pesnik Gradnik predstavlja italijanskemu bralcu, vabljev je tudi zato, ker je vendar v njem tekla tudi romanska kri.

Zbornik je uredil tržaški univerzitetni učitelj Domenico Coccopalmerio. Slovenski avtorji, ki v njem sodelujejo, pa s slovenskimi temami potrjujejo raznorodnost preteklosti in sedanjosti tako imenovanih julijskih krajev. Še donedavna je razlaganje preteklosti — ob podobnih priložnostih — potekalo le z enega brega in z izrazito nacionalističnimi poudarki. Tržaški center za deželno cerkveno zgodovino je vendar prebil pregrade, tudi knjiga *Trieste religiosa* znova potrjuje nadvse koristne spremembe v odnosu do Slovencev in njihove preteklosti.

Branko Marušič

Lujo Tončić — Sorinj, *Erfüllte Träume. Kroatien — Österreich-Europa*. Wien—München : Amalthea Verlag, 1982. 479 strani.

Kljub dejstvu, da je v spomilih dr. Luja Tončića-Sorinjskega kar precej strani posvečenih dogajanjem na naših tleh, pa tudi piščevi vlogi v njih, izzid njegovih reminiscenc doslej pri nas ni vzbudil nikakršne pozornosti.

Ime Tončić-Sorinjski poznavalcu avstrijskega povojnega političnega življenja nikakor ni neznano. Navsezadnje se je iz vrst avstrijske Ljudske stranke le še danes tako kontroverzni Kurt Waldheim vzpel tako visoko, med njuno kariero pa je celo nekaj podobnosti: oba sta bila v prevajalski službi nemške vojske med vojno dejavna tudi na področju NDH (pri čemer naj bi se aktivnost Tončića-Sorinjskega omejila na občasno nabavljanje literature in arhivskega gradiva v Zagrebu), oba sta v šestdesetih letih kot člana ÖVP postala avstrijska zunanja ministra, nato pa generalna sekretarja dveh pomembnih mednarodnih organizacij — Združenih narodov in Evropskega sveta. Razlik je razumljivo več: tudi po zadržanju v času vojne ju ni mogoče primerjati.

Rojen leta 1915 v Salzburgu očetu Dalmatincu in materi, potomki starega flandrijskega plemstva (Pleson de Woestyne), je bil pisec, po lastnih besedah, »otrok umirajoče stare monarhije« (str. 16). Z izginotjem obdonavške cesarstva je v veliki meri zatonil tudi »včerajšnji svet« njegovih staršev. Priključitev Avstrije Reichu je bila za družino Tončić-Sorinjski ponoven udarec. Oče, dr. Dušan Tončić-Sorinjski, je bil v Schuschniggovem obdobju državni svetnik, zadolžen za hrvaško manjšino na Gradiščanskem, in kot tak v očeh novih oblastnikov seveda kompromitiran. Tudi sinu, uvrščenemu v kategorijo »Nationale Minderheit«, nacionalsocialistični režim ni bil naklonjen, tako da je kmalu zapustil dunajsko univerzo in vpisal študij zgodovine v Zagrebu. Njegovi spomini na predvojni čas so morda celo preveč idilični: »Čeprav je novsod v Evropi že divjala vojna in je nad nas legalo dušeče vzdušje negotovosti, je vsa dežela soominjala na otok blaženih. Gospodarski položaj je bil dober, nikjer ni bilo čutiti niti najmanjšega pomanjkanja, gospodarsko življenje je cvetelo...« (str. 91).

V Zagrebu je Tončić-Sorinjski 10. aprila 1941 doživel razglasitev t. i. »Neodvisne države Hrvatske«. Čeprav že od mladega v skladu z družinsko tradicijo naklonjen ideji hrvatske državnosti, so ga okoliščine nastanka nove retortne države vendarle razočarale: »Videl sem jasno pred seboj in vedel, da hrvaška svoboda, temelječa na nemških enotah in italijanski invaziji Dalmacije, sloneča na primitivni fašistični diktaturi neznatne manjšine, ki se je na oblasti lahko obdržala le z brutalnim terorjem, ne more preživeti konca vojne...« (str. 95).

Še istega leta je mladi doktorand sledil povabilu dr. Fritza Valjavca na oddelek na jugovzhodno Evropo berlinske univerze. Njegovo bivanje v prestolnici Tretjega Reicha je bilo predčasno prekinjeno: zavrnitvi vstopa v NSDAP je sledil vpoklic v nemško »Wehrmacht«. Drugače kot dr. Kurt Waldheim se dr. Lujo Tončić-Sorinjski v svojih spomilih glavnih postaj svoje vojaške kariere ne spominja selektivno. Po skoraj treh letih, prebitih na Nizozemskem, v starem Reichu in v »Češko-moravskem protektoratu«, je devetindvajsetletni pripadnik prevajalskega oddelka Luftwaffe eno izmed službenih poti iz Olomouca v Zagreb izkoristil za pobeg iz nemške vojske. Konec septembra 1944 se je v dokaj tveganih okoliščinah prebil preko Bosne do Splita in tam v skrivališču pri sorodnikih pričakal osvoboditev mesta. Ker je bil, kot pravi, »parti-

zanom znan kot nasprotnik nacionalsocialistične Nemčije«, ga ti niso obravnavali kot nemškega ujetnika, »čeprav bi to seveda lahko storili« (str. 124). Šele novembra 1945 je dr. Lujo Tončič-Sorinjski zapustil očetovo sorodstvo v Splitu in se preko »Avstrijskega antifašističnega odbora« v Zagrebu podal v Salzburg, kjer ga je pričakal porušeni dvorec njegovih staršev.

Kljub tako nevzpodbudnemu začetku se nadaljnja življenjska pot piscu zdi kot »izpolnitev sanj«. Sprva dejaven v publicistiki, kjer je v »Berichte und Informationen« pisal med drugim tudi o problemu Trsta, perspektivni član ÖVP leta 1949 postane poslanec v »Nationalratu«, po različnih zadolžitvah v Evropskem svetu pa leta 1966 tudi avstrijski zunanji minister. V tej funkciji je leta 1967 na Dunaju sprejel jugoslovanskega predsednika Tita in se ob tej priliki sešel s tedanjim sekretarjem za zunanje zadeve dr. Markom Nikezićem. Pogovor je med drugim teknil tudi o položaju koroških Slovencev, a je imel Tončič-Sorinjski upravičeno ali neupravičeno občutek, da temu vprašanju njegov sogovornik prisoja obroben pomen: »Situacija je bila zame nedvomna: Jugoslaviji je šlo za večje interese. Tako je Nikezić na primer načel vprašanje jugoslovanskih odnosov z EFTA, želje, ki smo jih mi vedno podpirali, kar sem mi tudi tokrat v poudarjeni formi potrdil« (str. 355). Problem koroških Slovencev, ki jih Tončič-Sorinjski apostrofirata kot »zelo majhno in neprestano kopnečo manjšino, omejeno na skrajni južni del Koroške«, naj bi tako po piščevem mnenju z leti postal skoraj izključna domena Ljubljane, ostala država pa naj bi se iz »zadeve počasi, a opazno umikala« (str. 353). Glede člena 7 Tončič-Sorinjski meni, da je bilo za avstrijsko mednarodno pozicijo vsekakor neugodno, da obveznosti niso bile izpolnjene že kmalu po sklenitvi državne pogodbe, nato pa po kazuističnem zatrtjevanju, da ta člen ni natančno formuliran in zato dopušča različne interpretacije, dovolj značilno prizna, da bi »vztrajanje pri večji natančnosti v takratni situaciji Avstriji samo škodilo« (ibid). Sam naj bi se njegove izpolnitve nameraval lotiti z vso močjo, a je bilo njegovega mandata v vladi prehitro konec. Leta 1968 ga je namreč na Ballhausplatzu nasledil dr. Kurt Waldheim, Tončič-Sorinjski pa je še istega leta dosegel najvišjo stopnico diplomatske kariere — postal je generalni sekretar Evropskega sveta.

Bil naj bi to logičen nasledek njegovih življenjskih prizadevanj, ali kot je zapisal sam: »Svet mojih prednikov je zatonil, Hrvaška je postala komunistična, Avstrija se je znašla na robu svobodnega sveta v hudem boju za svojo bodočnost, za svojo notranjo svobodo in ohranitev dediščine minulih stoletij. Ali ni bila pot k Evropi poslednji cilj vseh mojih naravnih stremeljenj?« (str. 228). V tem horacovskem »hoc erat in vocis« se Luju Tončiču-Sorinjskemu pravzaprav le ena želja ni uresničila: še kot otrok je hotel postati guverner kake velike kolonije — za Avstrijca njegove generacije vsekakor težko izpolnjive sanje (str. 227).

Zaključek Tončičevih spominov je nekako v duhu poetovega nasveta: »Vendar mornar, ko je najvišji dan, izmeri daljo in nebeško stran.« Temu primerno je izbrano tudi prizorišče: »Levo otok Korčula, za njo nekoliko skrito Lastovo, povsem desno otok Vis s štrlečimi pečini, spodaj otok Sušac in povsem v daljavi, izginjajoče za obzorjem, vrh in svetilnik otoka Palagruža, že blizu italijanske obale. Je 24. avgust 1974, pozno popoldne.« (Str. 460.) Pogled avstrijskega konservativnega politika zaobseže preteklost, sedanost in prihodnost. Evropa, tako pisec, je obdana z antievropskimi silami, pred Reaganovska Amerika je v krizi, politika »detanta« krepki le komunistični svet, ki uspešno parazitira na račun zahoda. Kontinent ogrožata tako notranji kot zunanji terorizem, boj protievropskih sil je usmerjen zoper gradnjo atomskih central in s tem zoper evropsko energetsko avtarkijo, zahodne vrednote nezadržno tonejo, zgodovinski spomin mladih generacij vsled različnih šolskih reform vztrajno kopni. Lažna liberalizacija je izpodkopala etos posameznikov in ugled ustanov. Evropa je odrinjena na rob dogajanj, Avstrija pa je sredi nje — tako Tončič-Sorinjski — s svojo socialistično vlado izmed vseh nekomunističnih držav najbolj levo usmerjena. Šele zdaj, v začetku osemdesetih let (sic!) se pričenjajo kazati prvi znaki erozije znotraj socialistične stranke, ta proces pa sremelja krepitev krščanske demokracije in s tem ÖVP. Avtor stoji pred dilemo: ali po četrto stoletja politične aktivnosti ostanek življenja posvetiti družinskemu krogu in »globljim duhovnim vrednotam« ali sprejeti izziv prihodnosti in zajadrati na valu novega konservativizma. Poslednji stavek njegovih spominov izven kot odločitev: »Ko sem tako sedel na čerh Palmizane in je vihar nad morjem postajal vse močnejši, sem v sebi začutil odločenost in moč, da se ponovno zaženem v dejavno življenje.« (Str. 465.)

Kako vednost o političnih trendih naslednjega desetletja lahko vpliva na avtorjevo odločitev v avgustu 1974, ostaja nepojasnjeno, težko pa je pojasniti tudi, kako je pišček novovzbujeni ustvarjalni »impetus« na magistralni poti »Hrvaška—Avstrija—Evropa« zagrešil toliko napak. Doktor prava in posestnik številnih drugih diplom, med njimi tudi zgodovine in geografije, v teh sicer zanimivih in spretno napisanih spominih s toponomastiko in onomastiko ni imel sreče. Tako piše Beograd na moru (str. 57—59), Provincija Liubiana (str. 96). Znani izrek sv. Hieronima »Deus, perdona me, quia Dalmata sum« pripíše škofu Dominisu (str. 54), slovito sliko Ženevčana J. E. Liotarda

»La belle chocolatière« atribuiria Francozu Fragonardu (str. 69), zapiše, da se kneževina Hrvaška prvič omenja že leta 613, nemški tanki pa naj bi kot znanilci NDH prispele na Jelačićev trg 10. julija 1941, v času torej, ko so bili v resnici že globoko na ozemlju SSSR. (»10. julija 1941 sem sedel v kavarni Kostinčer v Zagrebu, ko je bilo od zunaj zaslišati vpitje in hrup. Stekel sem na ulico in videl, kako Građanska zaštitna, nekakšna hrvaška mešanska straža, odvzema orožje jugoslovanskim vojakom. Na vogalu Praške ulice je bila izobešena ustaška zastava, na Jelačićev trg pa so pripeljali prvi nemški tanki...« (Str. 93.)

Zelo kuriozna je Tončičeva zapisava osebnih imen: že v krogu njegovih predvojnih političnih znancev, ki naj bi vsi po vrsti pripadali »najvišjemu vodstvu« HSS (str. 78) je mogoče zanesljivo prepoznati le ing. Košutića, izbor ostalih imen (Buić, Tudor, Milić, Torbarina) pa zaman iščemo v vodstvenem registru Hrvatske seljačke stranke. Tudi s povojnim obdobjem pisec nima sreče. Leta 1961 se je v Zagrebu sestal s predsednikom parlamenta Semacom in ministrskim predsednikom Blažekovićem (str. 298) — to sta najbrž dr. Zlatan Sremec in Jakov Blažević.

Nemški poslanik v Zagrebu naj bi se pisal »Kaschke« (v resnici Siegfried Kasche, str. 97, 474). Minister oboroženih sil NDH, Ante Vokić, ki je skupaj z bivšim šefom ustaške diplomacije dr. Mladenom Lorkovićem leta 1944 pripravljaj »badoglijevski puč«, je predstavljen kot »Ilija Vukić« (str. 89, 474), kar je res zelo približna aproksimacija. (»Ilija Vukić« je morda neke vrste »spominski kompromis« med imenom Ante Vokić in Ilija Jukić. Slednji je v času priprav na puč v Londonu vzdrževal zvezo med »domaćimi mačkovci« in predstavnikom NDH v Helsinkih, dr. Ferdom Bošnjakovićem. /Krizman Bogdan: Ustaše i Treći Reich, 2., Zagreb 1983, str. 62./ Za zgodovinarja je v zvezi z afero Lorković-Vokić zlasti zanimiv podatek, po katerem naj bi dr. Mladen Lorković pisca že spomladi 1944 /»Im Frühjahr 1944«/ seznanil s pripravami na puč. Gre pač za edino memoarsko pričevanje, tako rekoč iz prve roke, o začetnih fazah omenjene afere, poleg seveda tistega, ki ga je leta 1945 v britanskem ujetništvu zapisal bivši ustaški poslanik v Berlinu, dr. Vladimir Košak.* Dr. Mladen Lorković naj bi torej že spomladi 1944 svojemu zancu Tončiču-Sorinjskemu, tedaj oficirju nemške vojske, v zaupnem pogovoru pripovedoval, da je preko Italije in Švice vzpostavil stike z britansko in ameriško vlado, ugoden izid načrtovane zarotniške akcije, usmerjene zoper radikalno pronemško krilo ustaškega vodstva, pa naj bi Hrvaški omogočil izstop iz Osi, nevtralen status in kasnejšo priključitev morebitni novonastali obdonavski federaciji, sestoječi še iz Avstrije, Češkoslovaške, Madžarske in Slovenije (str. 89).

Samo Kristen

Arhivsko društvo Slovenije in arhivi Slovenije izdajajo glasilo

ARHIVI.

ARHIVI izhajajo od leta 1978 in prinašajo razprave in članke s področja arhivistike in zgodovine institucij, seznanjajo z arhivskim gradivom in ga objavljajo, poročajo o delu arhivskih organizacij in Arhivskega društva Slovenije ter podajajo bibliografijo s področja arhivistike.

Revijo ARHIVI lahko naročite na naslov: Arhivsko društvo Slovenije, YU-61000 Ljubljana, Zvezdarska 1.

* Recenzent seveda ne izključuje možnosti, da je o zgodnjem obdobju »afere Vokić-Lorković« zapisanega kaj tudi v nedavno izdanih spominih Edmunda Glaise von Horstenaua. V tretjem delu njegovih zapisov je namreč obravnavano obdobje, ki ga je preživel kot »poblašeni nemški general v Zagrebu« (Peter Broucek: Ein General im Zwielicht. Die Erinnerungen Edmund Glaises von Horstenau. Böhlau Verlag, Wien, Köln, Graz 1988).